

אדר ב' התשס"ח

בס"ד

המבוכה המוסרית של בן דורנו לנוכח מצוות מחיית עמלק לפרשת ויקרא - שבת זכור

5. ספר החינוך

"שנצטוונו למחות זרעו של עמלק ולאבד זכרו מן העולם, זכר ונקבה, גדול וקטן. ועל זה נאמר "תמחה את זכר עמלק", שבכלל זכר הוא הכל"

אלא שהשמדת עם הוכרזה על ידי עמי העולם לפני יותר מחמישים שנה כפשע נגד האנושות, על רקע ניסיונם של הגרמנים ובני בריתם באירופה להשמיד את עם היהודי, ניסיון שלצערנו מומש חלקית בדרך מחרידה בשואה. ולכן לנו כבנים לעם שרידי חרב, תתכן תחושת אי-נוחות לנוכח קיומה של מצווה השמדת עם בתורה.

אמנם לדעת רב המפרשים אין זו מצווה מעשית בימינו, וכמו שאומר למשל הרדב"ז על הרמב"ם:

6. הרדב"ז על הרמב"ם

"וראיתי מי שכתב שאין מצוה זו נוהגת עד ימות המשיח ופרשת שמואל ושאלו היא חיובתיה, ובספרי אמרו זכור שתהא שונה בפיך"

וכן כתב בעל הגהות מימוניות על הרמב"ם:

7. בעל הגהות מימוניות על הרמב"ם

"מצוה זו אינה נוהגת עד ימות המשיח לאחר כיבוש הארץ שנאמר והיה בהניח ה' אלקיך לך מכל אויבך מסביב בארץ אשר ה' אלקיך נותן לך נחלה לרשתה תמחה את זכר עמלק".

ואפשר לעניות דעתי להביא ראיה שהחיוב במצוה זאת אינו יוזמה אנושית אלא ציווי מפי נביא מתוך כך ששמואל מצוה את שאול ללכת להלחם בעמלק, ואין כאו יוזמה של שאול (ואין ביקורת על כך שאין יוזמה של שאול).

כמו כן לא ראינו שדוד או שלמה נלחמו כמלכים בעמלק, ולא מצאנו שישנה ביקורת כלשהיא במקרא עליהם, על כך שלא נלחמו בעמלק.

כך לעניות דעתי עולה מדברי האברבנאל:

8. האברבנאל

"ואין ספק שלא אמר זה כי אם בציווי אלקי שבאהו הנבואה עליו וקצר הכתוב זכרונה, כי בידוע הוא שאחרי שצוהו שמואל שלא אמרו מעצמו כי אם שרוח ה' דבר בו עתה ומלתו על לשונו"

כמו כן נראה שלעולם לא תהיה מעשית, שהרי על פניו העם העמלקי אינו קיים עוד,

המצוה בתורה ובהלכה:

לאחר שחלש יהושע את עמלק ברפידים נאמר:

1. שמות י"ז

יז וַיֹּאמֶר יְהוָה אֶל-מֹשֶׁה כְּתֹב זֶכְרוֹן בְּסֵפֶר וְשִׂים בְּאָזְנִי יְהוֹשֻׁעַ כִּי-מָחָה אֶמְחָה אֶת-זֵכֶר עַמְלֵק מִתַּחַת הַשָּׁמַיִם. טו וַיִּבֶן מֹשֶׁה מִזְבֵּחַ וַיִּקְרָא שְׁמוֹ יְהוָה נָסִי. טז וַיֹּאמֶר כִּי-יָד-עַל-כֶּסֶף יְהִי מִלְחָמָה לַיהוָה בְּעַמְלֵק מִדֶּרֶדֶר.

מלחמה זו של ה' בעמלק הוטלה עלינו כמצווה:

2. דברים כ"ה

יז זְכוֹר אֶת אֲשֶׁר-עָשָׂה לְךָ עַמְלֵק בְּדֶרֶךְ בְּצֵאתְךָ מִמִּצְרָיִם. יח אֲשֶׁר קָרַךְ בְּדֶרֶךְ וַיִּזְנֶב בְּךָ כָּל-הַנְּחָשָׁלִים אַחֲרֶיךָ וְאַתָּה עָנִף וַיִּגַע וְלֹא יָרָא אֱלֹהִים. יט וְהָיָה בְּהֵנִיחַ יְהוָה אֱלֹהֶיךָ לְךָ מִפְּל-אֵיבֶיךָ מִסְבִּיב בְּאַרְצְךָ אֲשֶׁר יְהוָה-אֱלֹהֶיךָ נָתַן לְךָ נַחְלָה לְרִשְׁתָּהּ תִּמְחָה אֶת-זֵכֶר עַמְלֵק מִתַּחַת הַשָּׁמַיִם לֹא תִשְׁכַּח.

שאוּל, המלך הראשון, נצטווה במצווה זו מפי שמואל:

3. שמואל א' ט"ו

ב כִּי אָמַר, יְהוָה צְבָאוֹת, פִּקְדָתִי, אֶת אֲשֶׁר-עָשָׂה עַמְלֵק לַיִשְׂרָאֵל-אֲשֶׁר-שָׂם לוֹ בְּדֶרֶךְ, בְּעֵלְתוֹ מִמִּצְרָיִם. ג עַתָּה לְךָ וְהַפִּיתָ אֶת-עַמְלֵק, וְהַחַרְמְתָם אֶת-כָּל-אֲשֶׁר-לוֹ, וְלֹא תַחַמַּל, עָלָיו; וְהַמַּתָּה מֵאִישׁ עַד-אִשָּׁה, מֵעַלְלָל וְעַד-יוֹנֵק, מִשׁוֹר וְעַד-שֶׁה, מִגְּמָל וְעַד-חֲמוֹר.

והיא מצווה לדורות, ומנאה הרמב"ם בהלכות מלכים ומלחמותיהם:

4. הרמב"ם הלכות מלכים ומלחמותיהם פרק ה' מצוה ה'

ד מצות עשה להחרים שבעה עממין, שנאמר "החרם תחרים" (דברים כ"ז); וכל שבא לידו אחד מהן, ולא הרגו--הרי זה עובר בלא תעשה, שנאמר "לא תחיה, כל נשמה" (דברים כ"ט). וכבר אבדו, ואבד זכרם.

ה וכן מצות עשה לאבד זרע עמלק, שנאמר "תמחה את זכר עמלק" (דברים כ"ה); ומצות עשה לזכור תמיד מעשיו הרעים ואריבתו, כדי לעורר איבתו--שנאמר "זכור, את אשר עשה לך עמלק" (דברים כ"ה). מפי השמועה למדו, "זכור" בפה; "לא, תשכח" (דברים כ"ה); בלב, שאסור לשכוח איבתו ושנאתו.

בפשטות זוהי מצווה על השמדת עם', כמו שאומר בעל ספר החינוך:

(הערה: בשו"ת **שבט הלוי**, יו"ד סי' קמט, הביא את קבלת הגר"א (על סמך הגמרא במגילה ו ע"א), שהגרמנים הם משורש עמלק גם מבחינה אתנית. המחבר שם קיבל זאת להלכה כספק בלבד, ולכן התיר לקבל גרים גרמניים, ולא חשש למכילתא האוסרת לקבל גרים מעמלק. ועיין עוד בכך בשו"ת **ציץ אליעזר** להגר"א ולדנברג, חלק יג סי' עא, וכן בספרו **הלכות מדינה**, ירושלים תשט"ו, חלק ג, שער י פרק א.)

עמלק כסמל הרשע בעולם

הפתרון הרווח לבעיה המוסרית שבציווי למחות עם מעל פני האדמה, הוא בהפקעה שמפקיעים מעמלק את הגדרתו כעם ממשי והיסטורי, ואף את הגדרתו האנושית.

על פי גישה זו עמלק אינו אלא **סמל דמוני**, רעיון מופשט, תמצית לא-ממשית של הרע הקוסמי, וממילא אף המלחמה בו אינה אלא מטפורה למאבק הנצחי למיגור אותו רע. כמו שאומר רש"י הירש:

11. הרש"י הירש על התורה בפרשת בשלח

"את זכר עמלק – לא עמלק אלא זכרו ותהילתו של עמלק – הוא הגורם רעה לעתידה המוסרי של האנושות. כל זמן שספרי הזכרונות של האנושות יקשרו כתרי תהילה לראשם של גיבורי חרב, כל עוד שחונקו ורוצחו של אושר האדם לא ירדו לטמיון הנשיה – יביטו דורות הבנים בהערצה אל אותם בעלי הזרוע, וזכרם יעורר את הרצון להדמות להם במעשי אלימות ותהילה. ממשלתו של עמלק בעולם תמוט לנצח נצחים – רק בזמן שתורת המוסר האלוקית תעשה למידה היחידה לכל דבר קטן וגדול, והכרת המוסר תגדל בעולם ביחס שווה, ולא הפוך אל הגדולה והעוצמה. וככל שתתברר גדולתו וגבורתו של האדם, כן תגדל חומרת אשמתו כאשר יחטא ויעבור על חוקי המוסר, ... שאמנם זאת התכלית הסופית של השגחת ה' בהיסטוריה ..."

וממשיך רש"י הירש ומסביר כיצד את הדרך בה יגיע העולם לתעודתו:

"כל עוד לא ישעבד האדם את מעשיו לה', וכל עוד יראה האדם את גדולתו בגבורת הזרוע ולא בקיום חוקי המוסר המכניעים את ליבו לה' – רק בטבע ימשול ה', ולא בעולם האדם, ותוכר ממשלתו לכל היותר בטבע ולא בעולם האדם.

כנגד זה מכריז משה ואומר: יד ההשגחה המושלת מעל כסא מלכות ה' – ויהא הכסא עדיין בלתי שלם, ותהא ההכרה בשמו עדיין בלתי שלמה – יד זו אינה אלא מלחמה לה', הווה אומר: מלחמה למען ההכרה השלמה בשמו ... השגחת ה' בהיסטוריה כל עצמה אינה אלא מלחמה בעמלק עד סוף כל הדורות".

כמו כן, רבי צדוק הכהן מלובלין בספרו "רסיסי לילה", מציג את עמלק, כמייצג בעיקר את כוח דמיון השקת השולט בעולם, ואת שלמותו המדומה בכוחו ובשכלו. לכן, עיקר העבודה נגדו היא במישור הרוחני¹.

כמו שאמר הרמב"ם ביחס לשבעת העממים (בסוף הלכה ד' בפרק ה' מהלכות מלכים ומלחמותיהם):
"וכבר אבד זכרם"
 והסביר הרדב"ז **"לפי שבא סנחריב ובלבל את העולם"**.

אבל ראוי לציין שהרב סולוביצקי סבר שמצוה זאת רלוונטית גם בדורנו, ולדוגמא בפרקים **במחשבת הרב**, ירושלים תשמ"ד, עמ' 136 מופיע:

9. הרב סולוביצקי בפרקים במחשבת הרב

"כל אומה המצהירה, שמדיניותה היא להשמיד את העם היהודי – היא עמלק, כי היא חרתה על דגלה סיסמה של שנאה לווהטת: 'לכו ונכחדים מגוי ולא יזכר שם ישראל עוד'. זו מלכות רשע עקשנית, שבה אנו מצויים להלחם, ואשר לה נשבע הקב"ה בכבודו ובעצמו איבה נצחית. משום כך היא מצות עשה מן התורה: 'זכור את אשר עשה לך עמלק... לא תשכח'", ובהמשך שם: "בדורנו אנו הרי אין ספק, שהיטלר וסטאלין היו התגלמות נאמנה של עמלק".

בסוד היחיד והיחוד (ירושלים תשל"ו, עמ' 392) במאמר "הרהורי וידוי נוגים" כותב הרב סולוביצקי:

10. הרב סולוביצקי-בסוד היחיד והיחוד-ירושלים תשל"ו

"ההשגחה מנסה אותנו שוב ושוב במשבר העובר על ארץ ישראל. מן הראוי לקבוע כאן בגלוי: אין הדבר נוגע לעתידה הפוליטי של הארץ בלבד. מזימות הערבים אינם מכוונות רק לעצמאותה המדינית, אלא כלפי עצם קיומו של הישוב בכלל. הם שואפים להשמיד, חלילה, את הישוב מאיש ועד אשה, מעולל ועד יונק, משור ועד שח. באחת האספות אמר אבא מרי ז"ל, כי פרשת "מלחמה לה' בעמלק מדור דור" אינה מוגבלת בחלותה הציבורית כמלחמת מצוה לגזע מסוים, אלא כוללת חובת התקוממות נגד כל אומה או קבוצה החדורה שגעון של שנאה, ומכוונת את משטמתה כלפי כנסת ישראל. כשאומה חורתת על דגלה "לכו ונכחדים מגוי ולא יזכר שם ישראל עוד" היא הופכת עמלק. בשנות השלשים והארבעים מלאו תפקיד זה הנאצים והיטלר בראשם, הם היו עמלק, נציגי שגעון האיבה של התקופה האחרונה. כיום ממלאים את מקומם המוני נאצר והמופתח, אם נשתוק גם עתה, לא אדע איך יצא דיננו לפני מלך המשפט"

בדברים אלו של הרב סולוביצקי שנכתבו גם משמו של סבו, הגר"ח מבריסק, ישנם שני חידושים:

- האחד - הזיהוי בין עמלק לבין שנאת ישראל.
- השני - הטענה שזיהויו של עמלק לדורות עולם הוא אידיאולוגי ולא אתני.

הרב סולוביצקי מדייק זאת מן הרמב"ם (הלכות מלכים פ"ה הל' ד-ה), האומר, שזכרם של עמי כנען כבר אבד, ולכן בטל ועבר מן העולם הצו למחותם ולא לחיות מהם נשמה, בעמלק אינו כותב כך.

משמע, **שהמצווה תקפה אף היום**, אף שלא ידוע לנו על עם המשמר את זכר עמלק מבחינה אתנית.

הרב מסיק מכך, כאמור, שזכר עמלק הוא האידיאולוגיה של שנאת ישראל והאנטישמיות לדורותיה.

1. אמנם, חשוב לציין בהבנת שיטתו, שר' צדוק בנה את שיטתו כנדבך נוסף על פשטי המקראות, העוסקים בהשמדה ממשית של אוכלוסיית עמלק, ושלא

תחמל עליו, והמִתָּה מאיש עד אשה מעֲלָל ועד יונק משור ועד שה מגמל ועד חמור".

ב. אי-הגבלת זמן הנקמה, אלא "מלחמה לה' בעמלק מדר דר" (שמות י"ז, טז) ו"בהניח ה' א-לוהיך לך" (דברים כ"ה, יט), וכמו שמצינו בשמואל, שקרא: "פקדתי את אשר עשה עמלק לישראל אשר שם לו בדרך בעלתו ממצרים" (שמואל א' ט"ו, ב) כארבע מאות ושלשים שנה לאחר חטאו של עמלק.

מנסח שאלה זו בבהירות ר' יוסף אבן כספי, בעל "משנה כספ" (שמות י"ז ט"ז):

13. ר' יוסף אבן כספי, בעל "משנה כספ"

"ויש מתאוננים מן השם ברוך הוא, איך לבש קנאות באף ובחמה, אין מכבה, על עמלק, עד שנשבע למחות. ועשה מצוה מיוחדת לישראל על זה, אמר "לא תשכח" (דברים כ"ה י"ט). ואם הרע ונלחם עמם, האם אין ראוי לשכוח זה, ומן המידות הטובות אשר ציוונו ה' הוא שנשכח הרעות שיעשו לנו יתר האנשים, כי אף ציוונו על מצרים (דברים כ"ג ח'), כל שכן שהנטירה והנקימה מידות מגונות בדתנו, ואף בחוקות כל פילוסוף חכם"

כבר חז"ל שמו בפי שאול, שנצטווה על כך, את השאלה המוסרית המתבקשת משני אלו:

14. מדרש קהלת זוטא פרשה ז'

"ויבוא שאול עד עיר עמלק וירב בנחל' - אמר ר' בנאה: התחיל מריב דברים כנגד עגלה ערופה. אמר לפניו: רבונו של עולם, זה הורג וזו נערפת ומכפרת? ורבנין אמרין: מריב דברים כנגד הקב"ה. רבונו של עולם, כך אמר לי שמואל - 'לך והכית את עמלק והחרמתם' וגו'. אדם חטא, בהמה מה חטאה? יצאה בת קול ואמרה: 'אל תהי צדיק הרבה' - יותר מבוראך".

נראה, שבכך נחלקו במדרש ר' בנאה ורבנן: רבנן טענו מתוך פיו של שאול את טענתנו הראשונה: אם גדולים חטאו - קטנים מה חטאו; ואילו ר' בנאה שם בפיו את טענתנו השנייה: מדוע לחטאו של כל רוצח יש כפרה, ואילו חטא עמלק - אין לו כפרה עולמית?²

המדרש שהבאנו עונה על טענותיו של שאול בדרך עקיפה: "אמר ריש לקיש: כל מי שנעשה רחמן על אכזרים - נעשה אכזר על רחמנים. מנלן? משאול. הדא הוא דכתיב: 'ואת נב עיר הכהנים הכה' וגו'. כתיב הכא 'ויחמל שאול והעם', והתם - לגבי נוב עיר הכהנים - על רחמנים לא חמל".

כאשר המדרש מנצל היטב את הדמיון הסגנוני שבין הצו של שמואל למחות את עמלק "עתה לך והכיתה את עמלק והחרמתם את כל אשר לו ולא תחמל עליו והמִתָּה מאיש עד אשה מעֲלָל ועד יונק משור ועד שה מגמל ועד חמור", צו ששאול לא מילא אותו כיאות, לבין מחיית נוב עיר הכהנים בפועל:

15. שמואל א' כ"ב י"ט

"ואת נב עיר הכהנים הכה לפי חרב מאיש ועד אשה מעולל ועד יונק ושור וחמור ושה לפי חרב".

2. ייתכן להבין את טענתו גם בדרך נוספת: איך תכפר עגלה על חטאו של רוצח? כיצא בו, איך יכופר לאחר מאות שנים לעמלק על ידי הריגת הדור החדש עתה, שזיקתו לחטא עמלק בימי דור המדבר אינה גדולה מזיקתה של העגלה לרוצח שהיא באה לכפר עליו.

12. רבי צדוק הכהן מלובלין בספרו "רסיסי לילה"

"לזה הוא הזכירה, שישים האדם אל לבבו למחות זכר זה מהעולם, היינו, ע"י שיזכור וישים אל ליבו דבר זה... ושאין רוצה דבר נגד רצון ה' יתברך בשום אופן, שזהו אמת בלי ספק בכל לבבות בניי. והזכירה בדבר זה ממילא מוחה, וההפך - השכחה".

בדרכו של ר' צדוק הלכו רבים מספרי החסידות, ובעיקר הג"ר יהודה אריה לייב מגור, בעל ה"שפת אמת".

גישה זו מתאפשרת מפני מצב הדברים במה שנוגע למצווה זו שהערנו עליו לעיל:

כלומר מכיוון שכיום העם העמלקי אינו קיים עוד (וקיומו נפסק כנראה עוד בתקופת המקרא), לכן המצווה למחות אותו אינה מעשית עוד.

אך מכיוון שמצוות מחיית עמלק היא בכל זאת מצווה התקפה לדורות, מתבקש הדבר למלא מצווה זו בתוכן רוחני, סמלי ומופשט.

ואכן, מדרשים ומאמרי דרוש רבים נאמרו במהלך הדורות ברוח זו, והם משמשים בימינו ביד מי שחפץ למצוא מנוס מאותה אי-נחת מוסרית.

השאלה המוסרית

אולם זוהי "בריחה" מהתמודדות ישירה עם המצווה שעל פי פשוטו של מקרא ועל פי ההלכה המסורה לנו (והנגזרת מפשוטו של מקרא) עמלק הוא עם ממשי שהתקיים בשכנות לישראל (אנו קוראים על קיומו פעמים אחדות במקרא), והמלחמה שנצטוונו להילחם בו היא מלחמה ממשית. ולכן מצות מחיית עמלק מציבה בפנינו את השאלה המוסרית:

מדוע מצוה התורה למחות את כל העמלקים, ללא קשר להתנהגותם, ומדוע אף הקב"ה הכריז מלחמה על עמלק?

לכאורה, מצנת המחייה כוללת בתוכה שני יסודות בלתי מוסריים בעליל במושגי המוסר האנושי:

א. הצו למחייה טוטלית - מנער ועד זקן, טף ונשים. אף שצו זה לא נזכר בתורה במפורש, הרי כך נתפרש מפי שמואל הנביא, כפי שראינו לעיל (שמואל א' ט"ו ג') -

מקור 3:

"עתה לך והכיתה את עמלק והחרמתם את כל אשר לו ולא

כרש"ר הירש, למשל, שכתב בפירושו לספר שמות (סוף פרק כ"ה, עמ' קע): "תמחה את זכר עמלק - לא עמלק, אלא זכרו ותהילתו של עמלק".

הוא דורש שם מן האנושות להפסיק לקשור כתרי תהילה לראשם של גיבורי החרב, ובכך הוא רואה את מחייתו של זכר עמלק. את מלחמת ה' בעמלק הוא רואה בעצם השגחת ה' בהיסטוריה (שם עמ' קעא). הוא קובע, על סמך הפסוק "ויהי ידיו אמונה", שהמלחמה היא על ידי אמונה ולא על ידי חרב. את "לא תשכח" ביאר בפירושו לספר דברים (עמ' שכג), שאם תבוא להתהלל בעוצמתך הפיזית נגד החלשים ממך, אל תשכח את השנאה למעשה עמלק, ועוד.

בכך שונה רש"ר הירש שוני מהותי מר' צדוק ומן ה"שפת אמת", שאף הם הדגישו את חשיבות המלחמה הרוחנית באמצעות האמונה.

ספרי החסידות לא עקרו את פשטי המקראות ופשטי ההלכות על השמדה ממשית ממקומם. הם אף לא ראו באמונה את הניצחון הסופי על עמלק, אלא את התעוררות הסייעתא דשמיא ויד ה' במיגורו הפיזי של עמלק.

בְּקוֹל יְהוָה אֱלֹהֶיךָ לְשָׁמֵר אֶת-כָּל-מִצְוֹתָיו אֲשֶׁר אֲנֹכִי מְצַוְךָ הַיּוֹם לַעֲשׂוֹת הַיָּשָׁר בְּעֵינֵי יְהוָה אֱלֹהֶיךָ.

אף המלחמה כנגד שבעת עמי כנען היא מלחמת חרם :

19. דברים כ'

טז רק מערי העמים האלה אשר יהנה אלהיך נתן לך נחלה לא תחיה כל-נשמה. יז כי-החרם תחרימם החתי והאמרי הפנעני והפריז החוי והיבوسی כאשר צונו יהנה אלהיך. יח למען אשר לא-ילמדו אתכם לעשות ככל תועבתם אשר עשו לאלהיהם וחסאתם ליהנה אלהיכם. אלא שבה הותר השלל (שם ו', י-יא).

קיומה של מלחמת חרם אינו דבר מיוחד לישראל.

זו הייתה נורמה מקובלת בעמי הקדם, הן באזורנו והן במקומות אחרים בעולם.

כך אנו קוראים לדוגמה במצבת מישע (שורות 11-18), כי מלחמתו בערים הישראליות עטרות ונבו הייתה מלחמת חרם.

לא רק העובדות המתוארות שם תואמות את חוקי מלחמת החרם, אלא הדבר נאמר שם במפורש ביחס לנבו (שורה 17) כי "החרמתיה".

בדרך כלל הייתה מצוות החרם מכוונת כנגד עיר מסוימת (כך בדוגמות שהבאנו), ועל כן הייתה זו מצווה לשעתה: משהוחרמה העיר נסתיימה מלחמת החרם עליה.

במקרים אחדים נותר דבר אחד לדורות מאותה מלחמת חרם: תלה השרוף של העיר.

כך ביחס לעיר הנידחת (דברים י"ג, יז) מקור 18: "והיתה תל עולם לא תבנה עוד",

וכך ביחס ליריחו :

20. יהושע ו', כו

"וישבע יהושע בעת ההיא לאמר: ארור האיש לפני ה' אשר יקום ובנה את העיר הזאת את יריחו..."

בשני מקרים מתייחסת מצוות מלחמת החרם לעמים ולא לערים, ועל כן היא מצווה לדורות המחייבת מלחמה באותם עמים כל עוד הם קיימים.

- כך המלחמה בשבעת עמי כנען, שהיא מלחמת חרם רק באופן חלקי,
- וכך המלחמה בעמלק.

אולם מפני היות עמלק עם נודד אין החרמתו כהחרמת עיר-מעשה חד-פעמי-אלא מלחמה מתמשכת "מד' דו'".

הרחבנו קצת את המבט על מלחמות החרם במקרא (ומחוצה לו), כדי שמלחמת עמלק תעמוד בהקשר הראוי: אין היא דבר יוצא דופן כל כך על רקע המקובל במקרא ובעולמו בתחום חוקי המלחמה.

אין בדברים אלו כדי לתת תשובה גמורה על אותה אי-נחת המתעוררת בנו מפני מצוות מחייבת עמלק, אולם יש כאן תשובה מסוימת:

מצוות התורה, אף שניתנו לדורות, קשורות גם לזמן נתינתן.

בעולם שבו מלחמת חרם היא נורמה מוסרית מקובלת, אף ישראל משתמשים בה לעתים, ואף מצווים לעשות כן כשיש

אבל המדרש אינו מבאר כיצד תשובתו של הקב"ה מתרצת את האמת שבהשגתו של שאול, אך יש בו כדי לאשש את הטענה "אל תהי צדיק הרבה - אל תהי צדיק מבוראך". שאול אכן אינו צדיק מבוראו, שהרי הרג את נוב עיר הכוהנים.

(הערה: בחז"ל ובמפרשים הקדמונים כמעט שלא מצאנו התייחסות ישירה לשאלות אלו.)

מלחמת חרם במקרא

יש להתחיל את הדיון במצוות מחייבת עמלק מן ההקשר המקראי הרחב שבו היא מצויה.

במונחים מקראיים מוגדרת מלחמת עמלק "מלחמת חרם", כפי שנצטווה שאול (שמי"א ט"ו, ג) "לך והכיתה את עמלק והחרמתם את כל אשר לו...".

מלחמת חרם נעשתה תמיד ממניעים דתיים, ובמלחמת חרם גמורה היה עם האויב נהרג כולו, לא היו נלקחים שבויים ולא היה נלקח שלל.

נטילת שלל במלחמה כזו נחשבה לעברה חמורה ביותר.

במקרא אנו פוגשים בכמה מלחמות חרם:

מלחמת ערד:

16. במדבר כ"א

א וישמע הפנעני מלך-ערד, ישב הנגב, כי בא ישראל, דרך הארמים; וילחם, בישראל, וישב ממנו, שבי. ב ויזר ישראל נדר ליהנה, ויאמר: אם-נתן תתן את-העם הזה, בגדי--והחרמתני, את-עריהם. ג וישמע יהנה בקול ישראל, ויתן את-הפנעני, ויחרם אתהם, ואת-עריהם; ויקרא שם-המקום, חרמה.

מלחמת יריחו:

17. יהושע ו'

יז והיתה העיר חרם היא וכל-אשר-בה, ליהנה: רק רחב הזונה תחיה, היא וכל-אשר איתה בבית--כי החבאתה, את-המלאכים אשר שלחנו. יח ורק-אתם שמרו מן-החרם, פן-תחרימו וילקחתם מן-החרם; ושמתם את-מחנה ישראל, לחרם, ועברתם, אותו. יט וכל פסו וזקב, וכלי נחשת וברזל--קדש הוא, ליהנה: אוצר יהנה, לבוא. כ וירע העם, ויתקעו בשפרות; ויהי כשמע העם את-קול השופר, ויריעו העם תרועה גדולה, ותפל החומה תחתיה ונעל העם העיכה איש נגדו, וילכדו את-העיר. כא ויחרימו, את-כל-אשר בעיר, מאיש ועד-אשה, מנער ועד-זקן; ועד שור נשה וחמור, לפי-חרב.

ואף המלחמה על עיר הנידחת - עיר ישראלית שהודחה לעבוד עבודה זרה:

18. דברים י"ג

יג כי-תשמע באחת עריך אשר יהנה אלהיך נתן לך לשבת שם לאמר. יד יצאו אנשים בני-בלעל מקרבך וידיחו את-ישבי עירם לאמר נלכה ונעבדה אלהים אחרים אשר לא-ידעתם. טו ודרשת וחקרת ושאלת היטב והנה אמת נכון הדבר נעשתה הנועבה הזאת בקרבך. טז הכה תכה את-ישבי העיר ההוא לפי-חרב החרם אתה ואת-כל-אשר-בה ואת-בהמתה לפי-חרב. יז ואת-כל-שללה תקבץ אל-תוך רחבה ושרפת באש את-העיר ואת-כל-שללה קליל ליהנה אלהיך והיתה תל עולם לא תבנה עוד. יח ולא-ידבק בגידך מאומה מן-החרם למען ישוב יהנה מחרון אפו ונתן-לך רחמים ורחמן והרבך כאשר נשבע לאבתך. יט כי תשמע

בכך צורך דתי.

(עבד עברי הוא למעשה "שכיר" של אדוניו, לתקופה קצובה).

אין לך מלחמה גדולה בבשורת יציאת מצרים ובדיבור "אנוכי" הקשור בה, יותר מגניבת בן ישראל ומכירתו לעבד.

במקרה של עמלק, שגנב נפשות בשל סיבה לאומית ולא בשל סיבה אישית - על אחת כמה וכמה.
בכך היה עמלק 'כמתגבר על השם'.

עד לניצחון עליו ברפידים - לא שלמה יציאת מצרים, ועד לניצחון הסופי עליו לעתיד לבוא, כל עוד ישגשו שוקי העבדים ממכירתם של עוברי אורח הנתונים במצוקה וכל עוד יהיו ישראל נתונים לסכנת שיעבוד מחודש בבית עבדים במצרים או במקום אחר - אין שמו של הקב"ה שלם ואין כיסאו שלם.

2. ברפידים, בצקלג, בנגב הקיני, בנגב הירחמאלי ובמקומות נוספים, נמנע עמלק ממלחמת פנים אל פנים עם חיילים חגורי נשק ומלומדי מלחמה.

הוא העדיף שלא ליטול על עצמו את הסיכון ואת תשלום המחיר שבהכרזת מלחמה גלויה, ולתקוף אוכלוסיות בלתי מוגנות, נחשלים וחלשים, שלא היו מורגלים להשיב מלחמה שעה.

האנושות, ברוב המקרים, הכירה בכך שגם למלחמה יש כללים ויש סייגים, ושלא סייגים אלו אין לעולם קיום אפילו שעה אחת.

גם בבתי הכלא, בין פושעים ובעלי מוחות מעוותים ובתוך מאבקי הישרדות מרים - ישנם כללים מוכרים ומקובלים.

מתהומותיו החבוים של המצפון האנושי הקולקטיבי הועלו כללי השכר והעונש, הכרת הטובה והנקמה במביא הרעה, ההבחנה בין נאמנות לבגידה והגבלות הפגיעה בחסרי מגן.

ערכים אלו היו גם נחלתן של חברות פרימיטיביות ושל חברות מושחתות.

הם באו לידי ביטוי בדרך מצומצמת ובהבנות מעוותות להחריד, אך למרות הכל - הם היו חלק מן המצפון הקולקטיבי ומן המקובל היום כמשפט הבינלאומי, המבדיל בין לוחמים אכזריים ונוקשים לבין פושעי מלחמה, הפועלים ללא הגבלות וללא כללים מוסריים כלשהם.

דרך זינוב הנחשלים העייפים, היגיעים והצמאים, דרך הפשיטה על יישובים חסרי מגן כצקלג הריקה מלוחמים - לא הייתה סגנון מלחמה. היא הייתה פשע מלחמה. היא הייתה סגנונו של עמלק.

שתי הנקודות שהעלינו כאן לגבי אופי מלחמתו של עמלק ואופי פרנסתו ועיסוקיו, מעלות שאלה מרכזית לגבי צו התורה לדורות על מחיית עמלק:

האם המצווה מבוססת על נקמה ועל גמול לעם שפשע כלפיו במדבר, והיא מתייחסת, אפוא, לזרעו ממש;

או שמא היא ממשיכה להתבסס על חטאו של עמלק, והיא מתייחסת אל תלמידיו בדורות הבאים.

תלמידים אלו - אפשר שייצאו מזרעו דווקא, אך אין הכרח בכך.

ומי שהביא את עולמו לכך שבני האדם הגיעו לשלילתה של מלחמת חרם נגד עמים ונגד קבוצות בני אדם, הוא שהביא גם לידי כך ש"עיר הנידחת לא הייתה ולא עתידה להיות" (סנהדרין ע"א) ולידי כך שמלחמת עמלק אין לה על מי לחול מזה דורי דורות, ולא נותר אלא לדרוש ולקבל שכר בעניינה.

כפי שאמרנו, לכל מלחמת חרם ישנה סיבה דתית, וזו עשויה להשתנות ממקרה למקרה, ובהתאם לכך לשנות את חומרתו של החרם ואת פרטיו.

אינה דומה סיבת החרם במלחמת ערד לזו של עיר הנידחת, ואינה דומה סיבת החרם של שבעת עמי כנען לזו של מלחמת עמלק, ומפני כן במלחמת עמלק ישנה חובה של החרמת השלל.

מה הוא חטאו של עמלק

שאלה גדולה היא מדוע חמור כל כך המעשה שעשו עמלק בהילחם בישראל בעת שיצאו ממצרים, עד שמפני כן ציווה ה' להילחם בהם מלחמת חרם לדורות.

שאלה זו דורשת עיון בפני עצמו, ולא נוכל לעסוק בה כאן בהרחבה, אך ברצוני להביא את תמצית דבריו של הרב יעקב מדן - ראש ישיבת הר עציון העוסק המהות חטאו של עמלק:

1. עמלק, כעם של נודדי מדבר שמשאבי הקרקע שלו דלים, מצא את עיקר פרנסתו מכך ששלט מנקודות התצפית הגבוהות בהרי אדום, בהר הנגב וביהר הגדולי בסיני על הדרכים חוצות המדבר:

דרך המלך במזרח הירדן, דרך הר שעיר, דרך הערבה ושאר הדרכים המקשרות בין ארם לים סוף, בין ארץ מצרים לבין ארץ כנען וייתכן שגם בחצי האי ערב.

הוא ניצל שליטה זו למטרות שוד שיירות מבודדות בדרכים הארוכות ולמטרות חטיפת בני חורין ומכירתם בשוקי העבדים במצרים ובמקומות אחרים.

אנשים שיצאו מביתם ונפרדו ממשפחתם לצורך פרנסתם - לעולם לא שבו עוד. סוחרים מכובדים הפכו לעבדים נרצעים בנכר עד ליום מותם.

התורה מתעבת את העבדות, והביטוי החשוב לכך הוא המצווה הנוגדת את כל חוקי העולם המשעבד, ובכל מקום:

21. דברים כ"ג ט"ז-י"א

"לא תסגיר עבד אל אדניו אשר ניצל אליך מעם אדניו: עמך ישב בקרבך במקום אשר יבחר באחד שעריך בטוב לו, לא תוננו".

יחסה השלילי החמור של התורה לעבדות בכלל ולגניבת נפשות בפרט, שהתורה החמירה בה עד עונש מוות, נובע משני גורמים:

האחד קשור בתחום שבין האדם לחבירו, ושורשו בהתייחסותה של התורה לפרשת יוסף ואחיו. לא נכביר מילים על עניין פשוט זה.

השני קשור דווקא לתחום שבין האדם למקום, והוא שייך בפרט בגניבת נפשות מישראל ומכירתן לעבדות.

כמו שאומר הכתוב:

22. ויקרא כ"ה מ"ב

"כי עבדי הם אשר הוצאתי אותם מארץ מצרים, לא ימכרו ממכרת עבד".

על כך עונה הרמב"ם שהכתוב הזה "אינו מדבר אלא באלו שלא השלימו".

בדברי הכסף משנה ישנה תוספת ביאור:

24. ה"כסף משנה"

"שאם קיבלו עליהם שבע מצוות, הרי יצאו מכלל שבעה עממין ומכלל עמלק, והרי הם כבני נח הכשרים".

כיצד הגיע הרמב"ם לדברים אלו (שלא מצאנו מי שיחלוק עליהם במפורש)?

מצוות מחייבת עמלק אמנם נראית כמצווה מוחלטת, ללא כל תנאי וללא שיוור. אולם גם מצוות הקריאה לשלום לפני שפותחים במלחמה אינה מבדילה בין מלחמה למלחמה, ואם כן אף היא מחייבת ללא כל תנאי ושיוור, וכמו שכתב הרמב"ם "אין עושין מלחמה עם אדם בעולם עד שקוראים לו שלום".

סתירה זו חייבים ליישב באחת משתי דרכים:

- אפשר לצמצם את מצוות הקריאה לשלום ולומר שאינה חלה על מלחמת עמלק,
- ואפשר לומר ההפך: מצוות המלחמה בעמלק נאמרה רק לאחר שהקריאה לשלום הושבה ריקם.

אמנם במה שנוגע למלחמת עמלק לא נמצאת ראייה באיזו מבין שתי הדרכים יש ללכת.

אולם במה שנוגע לסתירה הדומה - זו שבין מצוות הקריאה לשלום למצוות החרמת שבעת עמי כנען - ישנן ראיות, הן מספר יהושע והן מדברי חז"ל, שמצוות הקריאה לשלום חלה גם על המלחמה בהם.

מעתה מתברר שמצוות הקריאה לשלום היא אכן מוחלטת, ואין בה הבחנה בין מלחמה למלחמה.

אם כך הדבר, מדוע יהא דינה של מלחמת עמלק שונה מזה של מלחמת שבעת עמי כנען?

מסתבר שבשתייהן חובת החרם חלה רק לאחר הקריאה לשלום. ואכן, הרמב"ם משווה ביניהן לאורך כל דבריו.

משמעות דברים אלו היא מרחיקת לכת מבחינת השאלה שבה פתחנו עיון זה:

מצוות מחייבת עמלק אינה מכוונת לרדיפת עם עד להשמדתו כליל, בדרך שאין לו מנוס מגורלו.

אדרבה: עמלק נקרא לעשות שלום עם ישראל.

רק כשהצעת השלום נדחת על ידו, ומתחוללת מלחמה בינו לבין ישראל, חלים עליו חוקי מלחמת החרם, כמקובל במלחמות חרם במקרא.

ואכן, המחשבה שיש לתורה עניין בהשמדת גזע מתחת שמי ה' בכל התנאים ובכל הנסיבות כפי שסברנו בניסוח השאלה שבה פתחנו את העיון, היא מחשבה המושפעת מן ההשוואה לגזענות המודרנית שהתפתחה באירופה בשתי המאות האחרונות. נותן התורה הוא בורא האדם, והוא אבי האומות כולן. ומדוע יחפוץ בהשמדת עם שאף הוא מעשה ידיו?

הרקע למצוות מלחמת עמלק הוא רקע מוסרי דתי מובהק, הרחוק מכל עניין גזעי:

עמלק חטא חטא חמור במלחמתו בישראל בעת צאתו ממצרים " אשר קרך בדרך ויזנב בך כל הנחשלים אחריך

תיתכן אפשרות, לפחות תיאורטית, שבניו של עמלק יתקנו את דרכם, ואחרים, שאינם מזרעו, ימשיכו את דרכו, וחובת המחייבה תחול עליהם.

במקרה זה, כפי שאומר הרב סולובייצ'יק ומדיוקו בשיטת הרמב"ם, ייתכן שחובת המחייבה תחול עליהם. ואין כאן המקום להכריע בשאלה זו.

3. הטבח שערך עמלק במעפילים, שכאמור לעיל - לא נדע את מספרם, האפשרות שבני עמלק הציקו לישראל במשך כל השנים הרבות של ישיבתם בקדש ברנע, אינם נושאים בהכרח חותם עמלקי מובהק.

אין בהם אפוא פן אנושי נוסף על הנאמר לעיל, אך יש בהם כדי להצדיק איבה עמוקה בין ה' וישראל ובין עמלק, ורגשות נקמה שעומקם כעומק איבה זו.

לשיקול זה יש להוסיף את האיום הקיומי על ישראל מדרום, מדרום מערב וממזרח מחמתו של עמלק.

כל אלו מצטרפים לסיבות לכך שהתורה מצווה למחות את זכר עמלק מתחת השמיים.

מלחמת עמלק והקריאה לשלום - דברי הרמב"ם בהלכות מלכים

בפרק שישי מהלכות מלכים (הלכות א-ד) כתב הרמב"ם:

23. הרמב"ם בפרק שישי מהלכות מלכים

אין עושין מלחמה עם אדם בעולם עד שקוראין לו שלום, אחד מלחמת הרשות ואחד מלחמת מצווה, שנאמר (דברים כ', י) "כי תקרב אל עיר להלחם עליה וקראת אליה לשלום".

אם השלימו וקיבלו שבע מצוות שנצטוו בני נח עליהן אין הורגין מהן נשמה, והרי הן למס... ואסור לשקר בבריתם ולכזב להם אחר שהשלימו וקיבלו שבע מצוות.

ואם לא השלימו, או שהשלימו ולא קיבלו שבע מצוות, עושין עמהם מלחמה והורגין כל הזכרים הגדולים, ובוזזין כל ממונם וטפם. ואין הורגין אישה ולא קטן...

במה דברים אמורים, במלחמת הרשות שהוא עם שאר האומות. אבל שבעה עממין ועמלק שלא השלימו אין מניחין מהם נשמה, שנאמר (שם פסוקים טו-טז) "כן תעשה לכל הערים הרחוקת... רק מערי העמים האלה... לא תחיה כל נשמה", וכן הוא אומר בעמלק (דברים כ"ה, יט) "תמחה את זכר עמלק".

ומנין שאינו מדבר אלא באלו שלא השלימו? שנאמר (יהושע י"א, יט-כ) "לא היתה עיר אשר השלימה אל בני ישראל בלתי החוי ישבי גבעון, את הכל לקחו במלחמה. כי מאת ה' היתה לחזק את לבם לקראת המלחמה את ישראל למען החריםם", מכלל ששלחו להם לשלום ולא קיבלו.

דברי הרמב"ם הללו במה שנוגע למלחמת עמלק נראים במבט ראשון מפתיעים ביותר:

לפי דעתו, במה יש לפתוח את קיום מצוות מחייבת עמלק? בקריאה לעמלק לשלום!

ומה אם יסכימו להשלים עמנו (בתנאים הקבועים לכל אויב שישראל באים להילחם עמו)?

אז "אסור לשקר בבריתם ולכזב להם"!

אולם התורה הרי ציוותה "תמחה את זכר עמלק מתחת השמיים", וכיצד תתקיים מצווה זו בנסיבות אלו?

ואתה עיף ויגע".

כשעם חוטא, הוא נושא באחריות על חטאו לא רק באותו הדור שחטא, אלא גם בדורות הבאים.

כך הדבר גם ביחס לישראל: "אבותינו חטאו ואינם, ואנחנו עונתיהם סבלנו" (איכה ד', ז).

מחמת חטאו החמור של עמלק כנגד ה' וכנגד ישראל עמו, נצטוו ישראל לנקום בעמלק ולהענישו על חטאו, בלא לתת לזמן העובר מדור לדור להשכיח את המעשה החמור ואת הצורך לגמול עליו.

כיוון שבמערכת מוסרית אנו עוסקים, כזו שיש בה חטא ועונשו, הרי שמעצם טבעה ומעצם הגדרתה ככזו מסתבר שיש בה דרך המאפשרת לחוטא להסתלק מחטאו.

ההנחה המובלעת במצוות התורה היא שעמלק, שנתגלה כאויב מר לישראל מראשית הופעת ישראל בעולם, ימשך להיות כזה גם בהמשך קיומו.

בהיותו אויב מעשה אבותיו בידיו, תהא המלחמה בו מלחמת חרם.

אולם אם יחפצו העמלקים להפסיק את איבתם הנושנה לישראל ויסיכמו לחיות עמו בשלום, הרי בכך הם מסתלקים מחטא אבותיהם, ומסלקים מעליהם גם את עונשם "והרי הם כבני נח הכשרים" (כדברי הכסף משנה).

השתקפותה של תפיסת הרמב"ם בהפטרה

במקרא ישנו רק תיאור אחד מפורש של קיום מצוות התורה על מחיית עמלק: בשמואל א פרק ט"ו - בסיפור המשמש באופן טבעי כהפטרת השבת.

מסתבר שבסיפור מפורט כזה על קיומה של המצווה נוכל להעמיד במבחן את תפיסתו של הרמב"ם אשר נידונה בסעיף הקודם.

ובכן, האם ניתן למצוא בסיפור זה חיזוקים לדברי הרמב"ם, או שמא דווקא קושיות?

נציב תחילה את השאלות שאותן עלינו לברר בסיפור זה:

א. האם ניתן להביא ראיה לטיב היחסים בין עמלק לישראל בדור שבו מתרחש הסיפור - דורם של שמואל ושאל?

האם עמלק הוא עם היושב בשלווה ללא איבה וללא מלחמה בישראל, ולפתע ניחתת עליו המלחמה, כעונש בלתי-צפוי מבחינתו על מעשה אבותיו שנעשה מאות שנים לפני כן, או שמא הוא אויבם המר של ישראל גם בשעה זו, וחטאי אבותיו נפקדים על חטאיו שבהווה מפני היותו אונח מעשה אבותיו בידיו?

ב. בין כך ובין כך, האם ניתן להביא ראיה לקריאה לשלום שהקדימה את מלחמת שאל בעמלק?

נפתח את דיוננו בפסוק שקדם במעט את הסיפור המשמש כהפטרת 'זכור':

25. שמואל י"ד

מִזֶּה וְשָׂאוֹל לְכַד הַמְּלוּכָה עַל-יִשְׂרָאֵל וַיִּלָּחֶם סָבִיב בְּכָל-אֲיָבָיו בְּמוֹאָב וּבְבִנְיָ-עַמּוֹן וּבְאֲדוֹם וּבְמִלְכֵי צוּבָה וּבְפִלְשְׁתִּים וּבְכָל אֲשֶׁר-יָפְנָה יְרֻשָׁע. מִחַ וַיַּעַשׂ חֵיל וַיֵּן אֶת-עַמְלֵק וַיַּצֵּל אֶת-יִשְׂרָאֵל מִיַּד שָׂחָה.

נחלקו המפרשים האם תיאור הכאת עמלק בפסוק זה,

הכלול בסיכום מלחמותיו של שאל, מתייחס למלחמתו בעמלק שתואר להלן בפרק ט"ו, או שהכוונה למלחמות בעמלק שקדמו למלחמה זו.

לדעת רד"ק בד"ה "ויך את עמלק":

26. רד"ק

"הוא מה שציווה לו הא-ל (ט"ו, ג) 'לך והכיתה את עמלק'".

אולם לדעת בעל מצודות דוד:

27. מצודות דוד

ויצל וגוי' - רק את ישראל הציל מידו, אבל לא החרמו, עד שאמר לו שמואל בדבר ה' להחרמו

וכן לדעת ר"י אברבנאל:

28. ר"י אברבנאל

"אָמְרוּ בְכֹאן יוֹיךְ אֶת עַמְלֵק לֹא אָמְרוּ עַל הַמִּלְחָמָה שֶׁעָשָׂה עִם עַמְלֵק בְּמִצְוֹת שְׁמוּאֵל כְּמוֹ שֶׁכָּתַב רַדְ"ק בְּפִירוּשׁוֹ, כִּי אִם עַל מַה שֶׁנִּלְחַם קוֹדֵם לְזֶה פַעֲמִים אַחֲרוֹת".

והנה, אם נקבל את פירוש ר"י אברבנאל והסוברים כמותו, מוכח מפסוק זה שעמלק היה אויבם של ישראל עוד בטרם נצטווה שאל לצאת נגדו למלחמה מכרעת.

אולם אף לפי רד"ק והסוברים כמותו, יש בפסוק זה עניין לשאלתנו: ניצחוננו של שאל על עמלק, שהוא הרקע לסיפור שבפרק ט"ו, העוסק בחטאי שאל באותה מלחמה, מתואר בפסוק זה כהצלת ישראל מיד שוסהו - עמלק.

הציווי על שאל להכות את עמלק חוזר בסיפורנו פעמיים: פעם בראש הסיפור (פסוקים א-ג), בהופעת הציווי המקורי לשאל,

29. שמואל א' ט"ו

(ב) כֹּה אָמַר יְהוָה צְבָאוֹת פִּקְדֹתִי אֶת אֲשֶׁר עָשָׂה עַמְלֵק לְיִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר שָׁם לוֹ בְּדָרֶךְ בְּעֵלְתוֹ מִמְצָרִים:

(ג) עָתָה לָךְ וְהַכִּיתָה אֶת עַמְלֵק וְהַחֲרַמְתָּם אֶת כָּל אֲשֶׁר לוֹ... ובשנית בפסוק יח, בציטוטו של אותו ציווי, כשהוא משובץ בדברי התוכחה של שמואל לשאל על כך שלא קיים בשלמות את מה שנצטווה בו.

(יח) וַיִּשְׁלַח יְהוָה בְּדָרֶךְ וַיֹּאמֶר לְךָ וְהַחֲרַמְתָּה אֶת הַחֲטָאִים אֶת עַמְלֵק וְנִלְחַמְתָּ בוֹ עַד פְּלוֹתָם אֹתָם:

ונשאלת השאלה: מה פשר המילים שנוספו בפסוק יח "את החטאים את עמלק"?

הרי בצו המקורי הנימוק להכאת עמלק נעוץ אך ורק בעבר (פסוק ב) "פקדתי את אשר עשה עמלק לישראל, אשר שם לו בדרך בעלתו ממצרים", ומה משנה הדבר אם עמלק בדור זה "חטאים" הם או צדיקים?

אלא שגם מכאן מוכח שעמלק אינם נידונים רק על חטאי אבותיהם אלא גם על חטאיהם שלהם, בדור זה עצמו.

שמואל בדברי תוכחתו מעוניין להבליט דווקא צד זה שבעמלק (שהוא ידוע היטב לשאל, ועל כן בצו המקורי לא היה צורך לאמר) כדי להגדיל את חומרת חטאו של שאל.

לפני ששיסף שמואל את אגג "לפני ה' בגלגל" (פסוק לג) הוא נימק את מעשהו במידה כנגד מידה:

ויאמר שמואל: כאשר שכלה נשים חרבך, כן תשכל מנשים אמך.

המשך מקור 29:

כלומר על פי המלבים קדמה למלחמה עצמה, מריבה מדינית בין שאול לעמלק על הנחל: "ששאל אמר שהנחל והבקעה שייך אליו, ועמלק רב עמו על זה".

ובאופן דומה מסביר האברבנאל:

32. האברבנאל

"והנה זכר שבא עמלק וירב בנחל, ר"ל שהגיע לעיר הקרובה מערי העמלק, וידמה שהעמלקים יצאו לקראתם למנוע מהם מי הנחל באופן שלא יהיה לישראל מים לשתות, ולכן עשו מריבה בנחל ונלחם עמהם לקחת מים"

כלומר גם על פי האברבנאל קדמה למלחמה סכסוך על מים, שמראה על אי נכונותו של עמלק להשלים עם ישראל.

המלבים אף מסיק מפרושו לעיל מסקנה ביקורתית ביחס לשאול:

33. המלבי"ם

"וגם זה מורה שלא קיים המצווה כראוי, שלא היה לו לבקש סיבה רק מפני שה' ציווה... לא ריב אחר אשר לא לה' הוא".

אלא שלעניות דעתנו על פי דברי הרמב"ם כי "אין עושין מלחמה עם אדם בעולם עד שקוראים לו שלום, אחד מלחמת רשות ואחד מלחמת מצווה" - ואפילו מלחמת עמלק, ניתן לפרש כי המריבה עם עמלק אינה אלא הקריאה לשלום (שהיא בעצם אולטימטום של התוקף להשלים ולקבל את תנאיו, ובכך למנוע את המלחמה), קריאה שהושבה ריקם.

משסירבו העמלקים לקבל קריאה זו לשלום, מחמת איבתם השמורה לישראל (ועל כן קרוי המשא ומתן עמם "מריבה"), פתח שאול במלחמה נגדם.

נמצא כי בעניין זה שאול דווקא קיים את המצווה כראוי.

וראוי לסיים בדברי הראי"ה קוק זצ"ל (מוסר אביך, מידות הראיה, מידת אהבה):

34. הראי"ה קוק זצ"ל

מידת האהבה השרויה בנשמת הצדיקים היא כוללת את כל הברואים כולם, ואינה מוציאה מן הכלל שום דבר ולא עם ולשון, ואפילו עמלק אינו נמחה כי אם מתחת השמים, אבל על ידי הזיכוך מתעלה הוא לשורש הטוב אשר הוא מעל לשמים, ונכלל הכול באהבה העליונה.

העיון בדברי הרמב"ם בעניין הקריאה לשלום הנוהגת גם בעמלק הראה לנו כי על ידי הזיכוך של הקריאה לשלום וקבלתה מתעלה עמלק, ואינו נמחה גם מתחת השמים.

(לב) ויאמר שמואל הגישו אלי את אגג מלך עמלק וילך אליו אגג מעדנת ויאמר אגג אכן סר מר המנות: (לג) ויאמר שמואל פאשר שפלה נשים חרפך פן תשפל מנשים אמך וישסף שמואל את אגג לפני יהוה בגלגל:

וניתן ללמוד מאמירה זו של שמואל שני דברים:

- ראשית, שאגג מלך עמלק שיכל נשים רבות בהרגו את בניהן - ומסתבר שהכוונה להריגתם של ישראלים, שאת דמם דורש עתה הנביא (אף שוודאי עשה כן גם לבני עמים אחרים). דבר זה מצטרף לשתי העדויות הקודמות על חטאי עמלק כלפי ישראל בדור זה עצמו.
- שנית, שהנימוק שאותו בחר שמואל להשמיע באזני אגג למעשה הריגתו אינו במה שעשו אבות אבותיו של אגג לישראל, אלא במעשים שעשה הוא עצמו. דומה הדבר להדגשת שמואל בדברי תוכחתו לשאול כי הצו להכות את עמלק נובע מהיותם "חטאים" בדור הנוכחי.

כל מה שהבאנו עד עתה מצטרף לתמונה ברורה:

עמלק הוא אויבם המר של ישראל מיום עלותם ממצרים ועד הנה, ועל כך הוא נידון.

אם היה משנה את דרכו ומשלים עם ישראל, היה מפקיע מעליו את עונשו הן על מעשיו בהווה והן על מעשה אבותיו בעבר.

האם הוצעה לו אפשרות זו?

בפסוקים ד-ו מתוארות ההכנות שעשה שאול לקראת המלחמה בעמלק, ואילו המלחמה עצמה מתוארת בקיצור נמרץ בפסוק ז.

30. שמואל ט"ו

ד וישמע שאול את העם ויפקדם בטלאים...
ה ויבא שאול עד עיר עמלק וירב בנחל.
ו ויאמר שאול אל הקיני: לכו סרו רדו מתוך עמלקי פן אספך עמו...
ז ויך שאול את עמלק...

מה פירוש המילים שבפסוק ו "וירב בנחל"?

פרשנים רבים פירשו זאת "וילחם בנחל".

פירוש זה קשה הן מבחינה מילולית - 'ריב' במקרא הוא בדרך כלל בדברים ולא במעשים - והן מבחינת סדר הדברים: כמו כן רק בפסוק ז מתוארת מלחמתו של שאול, ואם המלחמה החלה כבר בפסוק ה, מה טעם לפנייה אל הקיני לאחר פתיחת המלחמה?

ניתן ליישב בדוחק קושיות אלו, וגם הוצעו פירושים אחרים (רד"ק בפירושו הראשון: "שורשו 'ארב'; משפטו 'ויאָרַב'") אולם נראה כי פשוטו הוא כדברי המלבי"ם:

31. המלבי"ם

באשר אין מחוקי המלכים לתגר מלחמה בלא איזה עילה כעניין (שופטים י"א, יב) 'מה לי ולך כי באת אלי להלחם בארצי, ביקש שם מריבה בנחל שלפני ערי עמלק, ששאול אמר שהנחל והבקעה שייך אליו ועמלק רב עמו על זה עד שזה היה עילת המלחמה."